

Giriş

Ekonomik Kriz Kültürleri

MANUEL CASTELLS - JOÃO CARAÇA
GUSTAVO CARDOSO

Küresel kapitalizmin 2008'den beri yaşamakta olduğu kriz, sadece ekonomik bir kriz değildir. Yapısal ve çokboyutlu bir krizdir. Bu krizin hemen sonrasında gerçekleşmiş olan olaylar, önceki otuz yılda küresel, enformasyonel kapitalizmin yükselişine damgasını vurmuş koşullardan çok farklı toplumsal ve ekonomik koşulların geçerli olduğu bir dünyaya adım attığımızı göstermektedir. Krizi yönetmek için geliştirilen (ülkeden ülkeye farklı sonuçlar doğuran) politikalar ve stratejiler daha öncesiyle keskin bir farklılık gösteren bir ekonomik ve kurumsal sistemin habercisi olabilir; Yeni Düzen [*New Deal*], Avrupa refah devletinin inşası ve Bretton Woods küresel finansal mimarisininin 1930 Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni bir kapitalizm biçimini doğurmasında olduğu gibi. Bu Keynesyen kapitalizm, 1970'lerde yaşanan kriz ve birbirinden bağımsız ama birbiriyle ilişkili üç gelişmenin birleşik etkisi altında gerçekleşen yeniden yapılanma sonrasında sorgulanmıştı. Bu gelişmeler yeni bir teknolojik paradigma, yeni bir küreselleşme biçimi ve 1960'lar ile 1970'lerin toplumsal hareketlerinden doğan yeni kültürlerdi (Castells, 1980; [1996] 2010). Kültürel değişiklik özgürlük kültürünün karşı konulamaz yükselişininin damgasını taşıyordu. Dünyayı değiştiren teknolojik yenilikler, keşif tutkusunu ve şirketlere dayalı yerleşik düzene itaatsizliği bir araya getiren araştırma üniversitelerininin kampüslerinde kotarılmıştı (Markoff, 2006). Girişimcilik, örgütlü toplumsal eylem ve devlet bürokrasilerini es geçen bireyleşme [*individuation*] kültürüne kök salmıştı (Giddens, 1991). Ne var ki, özgürlük kültürü ve girişimcilik, ekonomik kurumla-

rın temellerini değiştirip serbest piyasa küreselleşmesinin dizginlerini serbest bırakarak dünya ekonomisini sarsan kurlsızlaşma, özelleştirme ve liberalleşmenin zeminini de hazırladı (Judt, 2010).

Bu yeni sistem, küresel enformasyonel kapitalizm ve onun toplumsal yapısı, ağ toplumu, tarihsel olarak geri döndürülemez bazı özelliklerin (örneğin küresel ağ toplumu mantığının temelinde kilit önemde bütün insani faaliyetler arasında kurulan ağlar olmasının) yanı sıra bu ekonomik büyüme modelinin çelişkilerinden doğan krizlerin etkisi altında nihayetinde değişime maruz kalan bazı unsurlar sergiliyordu (Castells, [1996] 2010; Hutton ve Giddens, 2000). Dolayısıyla hâlihazırdaki kriz, küresel bilgisayar ağlarından oluşan, sermaye birikimi ve sermaye borçlanması kaynağı olarak sentetik menkul kıymetlerin durmaksızın üretimiyle beslenen, engel tanımaz bir finans piyasasına kök salmış kurlsız bir küresel kapitalizmin dinamiklerinin başlattığı yıkıcı eğilimlerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bir hayat tarzı olarak kurlsızlık ve bireyciliğin birleşmesi, giderek daha riskli bir hal alan kararlarının rehber ilkesi olarak kendi kısa vadeli kârlarına odaklanan yeni bir finans ve şirket yöneticileri kuşağının yükselmesine yol açmıştır (Zaloom, 2006; Tett, 2009). Bu yeni finans ve şirket yöneticileri kuşağı, bırakın toplumu hatta genel olarak kapitalizmi, kendi hissedarlarının çıkarlarını gözardı ederken, karar oluşturma süreçlerini incelikli bir hale getirmek ve karartmak için matematiksel modeller inşa ederek çıkarlarını akılcılaştırmıştır (McDonald ve Robinson, 2009). “Önce ben” [*me first*] kültürü, artık işletme yönetiminin kilit bileşenlerinden biridir (Sennett, 2006; Moran, 2009).

Ne var ki, 2008 ve 2011 krizlerini tetikleyen olayların kalbinde, Engelen vd.’nin (2011) krizin kurumsal ve kültürel kökenlerine ilişkin ikna edici analizlerinde kaleme aldıkları üzere, ekonomiyi idare eden “elitlerin işbirliği” (*complacence of elites*) yatar. Yazarlardan aktaralım:

kriz, bireysel simsarlar ya da bankerler ile bankaların aldığı küçük, kendi içlerinde nispeten zararsız kararların birikimi sonucu ortaya çıkmıştır. Finans alanında politikalar oluşturan ve uygulayan kural koyucular ile siyasal elite karşı bu kadar iyi olmaksızın zordur. Bu kişiler genelde ileri modern makro bir proje olan “piyasayı mükemmelleştirme”yi benimsemiş, sektörel düzeydeyse “bankacıların işleyen piyasalara hizmet edeceğine güvenme” hikâyesini yutmuşlardır. Bu her şeyi vaat ediyor ama kamusal kuralların baltalanması dışında pek az şey sunuyordu; yenilikler, vaatlere taban tabana zit şeyler sunarken kötü işleyen bir bankacılık sistemi riski dağıtmıyor, yoğunlaştırıyordu. (Engelen vd., 2011: 9)

Bu kapitalizm tipinin 2008 sonbaharında ancak eski bir tanıdığın müdahalesiyle, piyasa köktencilliğini savunanların tarihin unutulmuşları arasına gönderdiği devletin müdahalesi sayesinde durdurulan bir içe çöküş sürecine girmesiyle birlikte bir evrilme eşiğine de ulaşmış olduk. Bu kapitalizm tipinin serbest düşüşünü durdurmaya yönelik kilit önlemlerden biri, finans piyasalarının ve finansal kurumların yeniden kurallara bağlanması olduğundan ve bu da borç vermenin ciddi biçimde kısıtlanması anlamına geldiğinden kolay kredi devri son buldu. Kolay krediler tüketimin yakıtı olduğundan, ABD’de gayrisafi yurt içi hasılda gözlenen büyümenin dörtte üçü, (2000’den itibaren) Avrupa’da ise üçte ikisi tüketime dayandığından, ekonomik durgunluk hem Kuzey Amerika’yı hem Avrupa’yı vurdu. Talepte keskin bir düşüş oldu, birçok şirket iflas etti, birçoğu da küçüldü. İşsizlik ve vasıflarından daha düşük işlerde istihdam edilme hatırı sayılır bir yükseliş gösterdi, böylece talep daha da azaldı, toplumsal harcamalar biraz daha kısıldı. Hükümetler ilk başta yavaş, karışık, koordinasyondan uzak karşılıklar verdiler. Krizin ciddiyetini anladıklarında, çökmenin eşiğine gelmiş bir finansal sistemin acilen istikrara kavuşturulmasına odaklandılar. Bir başka deyişle vergi gelirlerini kullanarak, küresel finans piyasalarına borçlanarak (Çin’den ve bağımsız fonlardan alınan krediler de dâhil) bankaları ve finans kurumlarını iflastan kurtardılar; devlet maliyesini, uzun süre devam edecek kamu borçlanması yükü altına soktular (Stiglitz, 2010). İkincisi bazı hükümetler bir tür neo-Keynesçilik geliştirerek ekonomiyi harekete geçirmek, çabucak iş yaratmak amacıyla altyapıya yapılan kamusal yatırımları kullandılar. İş yaratmaya acilen ihtiyaç duyulduğundan, bu kamusal yatırımların büyük bölümü uzun vadede üretkenliği daha fazla etkileyecek olan enformasyonel altyapı (eğitim, araştırma, teknoloji, yenilenebilir enerji) yerine en az üretken altyapıya (ulaşım ve kamu işlerine) gitti. Hükümetler işsizlik sigortasını genişlettiler ve toplumsal düzeni koruyup görevde kalabilmek için bir süreliğine sosyal güvenlik harcamalarını finanse etmeyi sürdürdüler.

Bunun apaçık sonucu, ödenmemiş borçların faizi, bütçenin başlıca kalemlerinden biri haline geldiğinden kamu borçlarının bir bütçe açığı döngüsünü besleyerek derinleşmesi oldu. Artan harcamaları finanse etmek için yeni borca ihtiyaç duyulduğundan, kamunun parasıyla kurulmuş finans kurumları hükümetlere borç vermeyi reddettiler ya da piyasadaki faiz oranlarının çok üstünde, suistimal edecek derecede yüksek bir risk primi talep ettiler. Hükümetler bütçeleri kısıp tasarruf politikaları uygulamak zorunda kalır ve bu ke-sintilerden en büyük payı da sosyal güvenlik harcamaları alırken, toplumsal

hoşnutsuzluk yükseldi ve kaçınılmaz olarak isyana yol açtı. Uzun sözün kısası: Finansal kriz, sanayi krizine yol açtı, o da bir işsizlik krizi doğurdu; işsizlik krizi talep krizi yarattı, talep krizi hükümeti ekonominin serbest düşüşünü durdurmak için büyük bir müdahalede bulunmaya sürükledi, bu da sonunda mali bir kriz doğurdu. Hükümetler finansal yükümlülüklerini yerine getirememeye başladığında, siyasal sistem tersine döndü, partiler birbirlerini suçlamaya, siyasal rakipleri karşısında güçlerini arttırmayacak kurtarma planlarını engellemeye başladılar. Ülkeler, iflasın eşliğinde olmadıkları sürece başka ülkelere yardım etmeye yanaşmadı; onu da ancak yardım edilmiş ülkelerin egemenliklerinin bir bölümünü teslim etmesi koşuluyla yaptılar (Coriat, Coutrot ve Sterdyniak, 2011). Yurттаşlar güvenlerini ve paralarını siyasal ve finansal kurumlardan geri çekti. Ekonomik kriz, siyasal meşruiyet krizini derinleştirdi ve nihayetinde genel olarak toplumu istikrarsızlığa sürüklemeye tehdidi yaratır hale geldi (Judt, 2010; Engelen vd., 2011).

Dolayısıyla, krizin başlangıcından bu yana birkaç yıl geçmiş olmasına rağmen sonu hâlâ görünmüyor çünkü şimdilik, tam anlamıyla bir çöküşten kıl payıyla kaçınılmış olsa da kriz, sarmal halinde ilerleyerek derinleşmeyi sürdürüyor. Daha zayıf ve pinti bir finans sistemi hükümetleri kurtarmayı ya da onlara yardım etmeyi reddetmek pahasına yeniden kârlı hale geldi. Ama derinleşen mali kriz hükümetleri krizin idaresinde herhangi bir maniveladan yoksun bırakıyor; tüketiciler tüketimlerini kısıyor, refah devletleri de bir deri bir kemik kalıyor. Avro bölgesi hükümetlerin birlikte hareket edememesi yüzünden sarsılıyor zira Almanya, ekonomik gücünü, çoğu Avrupa ülkesinde ulusal egemenliği keskin bir biçimde azaltacak daha sıkı bir parasal birlik kurulmasını zorlamak için kullanıyor. Toplumsal protestolar yükseliyor, siyasal sahnede popülist hareketler patlak veriyor ve savunmacı bireycilik kültürü, yabancı düşmanlığı, ırkçılığı, yaygın düşmanlıkları tetikliyor, toplumsal dokuyu bozuyor, hükümetler ile yurttaşları arasındaki mesafeyi açıyor. Alternatif umut kültürleri nüvelerinin yanı sıra korku kültürü de yükseliyor.

Fakat muzafer küresel enformasyonel kapitalizm süreci; sınırsız bireycilik, ekonomik liberalizm ve teknolojik iyimserlik kültürünün hegemonyasıyla bağlantılı olduğundan, küresel kapitalizmin ciddi bir sosyo-ekonomik yeniden yapılanmadan geçmesi, yeni bir ekonomik kültürün oluşması anlamına geliyor. Kültür ve kurumlar bir ekonomik sistemin temelleridir (Ostrom, 2005). Kültür (davranışı yönlendiren belli bir değerler ve inançlar kümesi) maddi bir pratik olduğundan insanların hayatlarını krizden doğan fırsatlara ve kısıtlamalara kendiliğinden uyarlamalarında böyle bir kültürün

işaretlerini tespit edebilmemiz gerekir. Bu proto-kültürel biçimler ve onların ekonomik krizin sınırlarıyla, evrimiyle etkileşimi bu kitapta, üzerine düşünmemiz için ortaya konan temalardan biridir.

Bu krize ve sonrasında yaşananlara damgasını vuran toplumsal manzarayı resmetmek için şimdi, iki farklı bağlamda, ABD’de ve Portekiz’de bu sürecin kilit özelliklerine odaklanalım. ABD ve Portekiz, elbette ki çok farklı ülkelerdir, kriz ve krizin idaresi iki ülkede de kendisine özgü biçimlerde tezahür etmiştir. Ayrıca bu satırları yazdığımız sırada kriz, metamorfoz geçirmeye devam ettiğinden birazdan vereceğimiz tanım, siz bu sayfaları okuduğunuz sırada tarihe karışmış olacak. Yine de birbirine benzemeyen iki bağlamda krizin hemen sonrasında yaşanan olayları kısaca gözden geçirerek bu giriş bölümünde ele aldığımız, sonraki bölümlerde derinlemesine analiz edilecek meselelere ilişkin gözlemlerimize bir zemin hazırlayabiliriz.

2008 sonuna doğru patlak veren, küresel ekonomiyi birbirinin üzerine devrilen domino taşları misali etkisi altına alan küresel finansal kriz ABD’de, 1980’lerden beri baskın kapitalizm biçimi olan küresel enformasyonel kapitalizmin beşiğinde başlamıştır. Yukarıda belirttiğimiz üzere, bu kriz küresel enformasyonel ekonominin kendisine özgü dinamiklerin doğrudan sonucudur ve altı etkenin bileşimiyle ortaya çıkmıştır.

Birincisi, finansın teknolojik dönüşümü küresel bilgisayar ağları etrafında bir küresel finans piyasası oluşmasının temelini atmış, finans kurumlarını ileri matematiksel modelleri işletmelerini sağlayacak hesaplama yetisiyle donatmıştır. Bu modellerin, küresel olarak karşılıklı bağımlılık içindeki finans piyasalarını yıldırım hızıyla gerçekleştirilen elektronik işlemlerle yöneten finans sisteminin giderek artan karmaşıklığını idare edebilme becerisine sahip olduğu düşünülüyordu.

İkincisi, finans piyasaları ve finans kurumlarının liberalleşmesi ve kuralsızlaşması, sermayenin şirketler arasında ve dünya çapında neredeyse serbestçe akmasını mümkün kılmış, ulusal kural koyucuların kural koyma yetisini boğmuştur.

Üçüncüsü, her ekonomik örgütlenmenin, faaliyetin ya da varlığın menkul kıymet haline getirilmesi finansal değer biçmeyi, şirketler, hükümetler, para birimleri, hatta koskoca ekonomilerin değerlerini belirleyen üstün standart haline getirmiştir. Ayrıca yeni finansal teknolojiler, çok sayıda egzotik finansal ürünün icat edilmesini mümkün kılmış; türevler, vadeli işlemler, opsiyonlar ve menkul kıymet haline getirilmiş sigorta (örneğin kredi temerrüt taahhütleri) giderek karmaşık bir hal alıp iç içe geçmiş, nihayetinde sermayeyi sa-

nallaştırmış, piyasalarda şeffaflık namına ne varsa ortadan kaldırmış, öyle ki muhasebe prosedürleri anlamsız bir hal almıştır.

Dördüncüsü, (Çin ve petrol üreten birkaç ülke gibi) yeni sanayileşen ülkelerde sermaye birikimi ile ABD’de sermaye borçlanması arasındaki denge, ABD’de kredilerin başı çektiği bir genişlemeyi kolaylaştırmış, bu da borçlanmanın eşliğinde yaşamaya alışık hevesli bir tüketiciler kalabalığına maceraperestçe borç verme dalgasına yol açmış, borç verenleri finansal ödeme güçlerinin çok ötesine geçmeye zorlamıştır. Aslına bakılırsa, gerektiğinde federal hükümetin onlara yardım eli uzatacağından (sonunda zaten öyle olmuştur) her zaman emin olan sorumsuz borç verenler bu ahlaki felaketi hesaba katmamışlardır.

Beşincisi, finans piyasaları ancak kısmen arz ve talep mantığına göre işlediğinden, büyük ölçüde “enformasyon çalkantıları” [*information turbulences*] ve “mantık dışı coşkunluk”la şekillendirildiğinden, ABD’de 2007’de başlayan ipotek [*mortgage*] krizi, gayrimenkul sektöründeki balonu patlattıktan sonra küresel finansal sistem çapında, uluslararası gayrimenkul ve ipotek piyasalarında sarsıntılar yaratmıştır (Akerloff ve Shiller, 2010).

Altıncısı, menkul kıymet ticareti ve finansal pratiklerin uygun bir biçimde denetlenmemesi, cürekâr simsarların maceraperest borçlandırma pratiklerine girişerek ekonomiyi ve kendi kişisel kazanımlarını güçlendirmeye kalkışmalarını mümkün kılmıştır.

Paradoks, bu krizin “yeni ekonomi”nin kazanlarında kaynatılmış olmasında yatar; teknolojik yenilikler, ağlar oluşturma ve işgücünün eğitim düzeyinin daha yüksek olması sonucu üretkenlikte ciddi bir artışla tanımlanan bir ekonomidir bu. Hatta krizin başladığı yer olan ABD’de 1998 ile 2008 arasında birikimsel verimlilik artışı neredeyse % 30’a ulaşmıştır. Ne var ki, kısa vadeli hesaplara dayanan, açgözlü idari politikalar nedeniyle reel ücretler on yıl içinde sadece % 2 artmış, üniversite eğitimi almış çalışanların haftalık kazançları 2003 ile 2008 arasında % 8 gerilemiştir. Gelgelelim menkul kıymet fiyatları 2000’lerde tırmanışa geçmiş, kredi veren kurumlar, ücretleri duran olan ya da azalan aynı çalışanlara nihayetinde federal kurumlarca desteklenen ipotekler açarak bu çılgınlığı beslemiştir. Büyümenin sağladığı yararlar damla damla alt kesimlere ininceğinden, üretkenlikteki artışların nihayetinde ücretleri de etkileyeceği düşünülmüştür. Böyle bir şey hiç gerçekleşmemiştir çünkü finans şirketleri ve emlak simsarları, üretken ekonominin kârlarını toplamış, sürdürülemez bir balonun oluşmasına yol açmıştır. Finans hizmetleri sektörünün kâr payı 1980’lerde % 10’ken, 2007’de % 40’a tırmanmış,

hisselerinin değeri % 6'dan % 23'e yükselmiştir ama bu sektör özel sektör istihdamının sadece % 5'ini oluşturur. Uzun sözün kısası, yeni ekonominin gerçek yararları menkul kıymet piyasasınca sahiplenilmiş; çok sayıda tüketici/borçluya borç verildiğinden, değeri katlanarak artan daha büyük bir sanal sermaye [*virtual capital*] yaratmakta kullanılmıştır. ABD'de 1993 ile 2008 arasında bankaların verdiği borçlar, toplam net borçların sadece % 20'sini oluşturuyordu. Geri kalan kısım, para piyasası fonları, köprü fonlar, borsa yatırım fonları ve kuralsız bir ortamda borç verme kurumlarına dönüşen yatırım bankalarından kaynaklanıyordu. Ayrıca çoğu banka, kredilerini finanse etmek için kendi rezervlerinden ziyade büyük ölçüde menkul kıymetleştirilmeye dayanıyordu.

Çin, Hindistan, Brezilya ve sanayileşmekte olan diğer ülkelerin kapitalist büyümenin ön saflarına geçmesiyle birlikte küresel ekonominin genişlemesi finansal çöküş riskini artırıyordu zira ABD ve dünyanın diğer piyasaları, elverişli borç verme faizlerinden yararlanırken, ödeme güçlerini ve ithalat kapasitelerini korumak için bu ekonomilerde biriken sermayeye borçlanıyordu (Wolf, 2008). ABD hükümetinin, Irak işgalinin faturasını çıkarmak için yaptığı büyük askeri harcamalar da borçla finanse edildi, öyle ki Asya ülkeleri bugün ABD Hazine Bakanlığı bonolarının büyük bölümüne sahiptir, bu da Asya Pasifik ve ABD bütçelerini belirleyici bir biçimde birbirine bağlamıştır. Ciddi üretkenlik artışı nedeniyle enflasyon nispeten denetim altında kalmışsa da borç vermenin büyüklüğü ile hem tüketicilerin hem kurumların aldıkları borçları geri ödeme becerileri arasındaki mesafe giderek büyümektedir. ABD'de hane borçlanmasının, harcanabilir gelire oranı 1998'de % 3'ken, 2008'de % 130'a tırmanmıştır. Bunun sonucunda ödenmemiş asıl ipotekli kredilerin toplam kredilere oranı 1998'de % 2,5'ken 2008'de % 118'e yükselmiştir.

Böylece ABD'de ve Avrupa'da görülmemiş boyutlarda bir finans krizi patlak vermiş, piyasanın kendi kendisini düzenlediği efsanesini bitirmiş, şirketler ve hane ekonomileri için yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Finans piyasalarının toplam piyasa sermayelendirmesi 2008'de yarıdan fazla düşmüştür. Birçok finans şirketi çökmüş (Lehman Brothers bunlar arasında adı en kötüye çıkmış olandır), bazıları iflasın eşiğine gelmiştir. ABD'de yüzlerce banka kaybolup gitmiştir. IMF'nin değerlendirmesine göre finans kurumlarının küresel kaybı yaklaşık 4,3 trilyon dolardır.

Ne var ki, toplumsal boşluk ortamı diye bir şey yoktur. Toplumsal sistemler iç çelişkileri sonucu çökmez. Bu kriz, krizin çelişkileri ve ele alınma biçimi hepsi de her zaman toplumsal süreçlerdir. Diğer bütün toplumsal süreç-

ler gibi bu toplumsal süreçler de toplumsal aktörlerin çıkarları, değerleri, inançları ve stratejileri tarafından şekillendirilir. Bu demektir ki bir sistem kendi mantığını otomatikman yeniden üretemezse, onu eski haline geri döndürme yönünde girişimlerin yanı sıra, yeni bir çıkarlar ve değerler kümesi etrafında yeni bir sistem örgütlemeye yönelik projeler ortaya çıkar. Nihayetinde ortaya çıkan şey, bu farklı mantıkların standart sahipleri arasındaki çatışmalar ve müzakerelerin bir sonucu olur genellikle.

ABD’de krizin ciddiyeti, Barack Obama’nın bir toplumsal ve siyasal reform platformuna dayanarak şaşırtıcı bir biçimde başkanlığa seçilmesinde kilit bir etken olmuştur. Fakat Obama ciddi bir finansal çöküş tehdidi bulunduğu sırada yemin ederek göreve başlamıştır. Öncelikle finans kurumlarına yardım etmeye odaklanmıştır. Ardından sağlık reformunu gerçekleştirmek, ekonomiyi canlandırmak ve finans sistemini kurallarla düzenlemek amacıyla toplumsal ve siyasal bir fikir birliği inşa etmeye çalışmıştır. Ama Cumhuriyetçi Parti’nin ve Çay Partisi diye bilinen sağcı popülist bir hareketin vergilerin artmasına ve hükümetin düzenleyici kurallar koymasına karşı keskin bir siyasal muhalefet göstermeleri, siyasal bir çıkmaza yol açmış, nihayetinde Obama’nın birçok reform politikasını engellemiştir. Obama’nın Bush yönetiminden devraldığı iki savaşı finanse etmek zorunda olduğu, özellikle de Cumhuriyetçilerin Temsilciler Meclisi’nin denetimini alması sonrasında gelirleri artırma becerisini yitirdiği dikkate alınır, sürdürülebilir bir ekonomik iyileşmeyi sağlayacak kadar yüksek düzeyde kamusal yatırımlar gerçekleştirilmesi hedefine ulaşamadığı söylenebilir.

İşsizlik, iki haneli rakamlara yakın bir düzeyde kalmış, mali kriz yerel yönetimlere ve eyalet hükümetlerine yayılmıştır. Toplumsal harcamalardaki kesintiler, hem özel hem kamu sektörlerinde işten çıkarmalar hoşnutsuzluğu beslemiştir. Kamunun güveni gerilediğinden, vergileri arttırmak siyaseten zorlaşmıştır. Obama giderek büyüyen açığı finanse etmek için, borç tavanının yükseltilmesine izin vermek amacıyla Cumhuriyetçi Kongre’nin koşullarını kabul etmek zorunda kalmıştır. Mali kriz zaman ayarlı bir bomba haline gelmiş, toplumsal güvenlik ağı tam da ona daha fazla ihtiyaç duyulduğu bir dönemde küçülmüştür. 1960’lardan bu yana gelmiş geçmiş, potansiyel olarak en reformcu yönetim hayatta kalma moduna geçirilmiş, ekonomiyi canlandırmayı ya da toplumu memnun etmeyi başaramamıştır. Sadece finans sistemi, Obama’nın ekonomi ekibinin zirvesinde yakın müttefiklerinin varlığıyla rahatlayıp mutlu zamanlara tekrar geri dönüldüğü hissine kapılmıştır. Obama için seferber olan demokrat solun cesareti kılmıştır. Şirketler dünyasının

en tutucu kesimlerinin (örneğin Koch Industries'in) finanse ettiği sağcı popülist hareketler siyasal sistemin denetimini ele geçirmek, ekonomiyi kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek amacıyla saldırıya geçmiştir. ABD'de teknolojik yeniliklerin, girişimciliğin ve üretkenliğin artmasına rağmen yabancı yatırımlara ve borçlanmaya bağımlılık yükselmiş, ekonomik dengesizlikler ve toplumsal farklılıklar yoğunlaşmıştır. Eski küresel, enformasyonel model, çok daha küçültülmüş bir biçimde geri getirilmektedir ama bunun bedeli ekonomi ve toplumun geniş kesimlerini, Amerikan şirket kapitalizminin rekabetçi çekirdeğinden koparmak olmuştur. Servet ve iktidar, küçük bir elitin ellerinde toplanmaktadır; paradoksaldır, bu eliti de orta Amerika'nın beyaz işçi sınıfı kesimlerinden oluşan popülist bir hareket desteklemektedir. Bu yenilenmiş finansal kapitalizm modeli sürdürülebilir görünmemektedir.

Portekiz, krizin ABD'den Avrupa'ya geçmesinin, finansal boyutlarının ekonomik boyutlara evrilmesinin canlı örneklerinden birini sunar; zira ABD merkezli notlandırma kurumları ile Avrupa Birliği'ni yöneten Berlin-Paris eksenini karşısında, Avrupa siyasal özerkliğinin sınırlarına ve siyasal krize doğru uzanan bir yol izlemiştir. ABD'de 2007'deki yüksek faizli ipotekli konut kredisi krizi çabucak Avrupa'ya ve nihayetinde Portekiz'e yayıldı. Ekonomisi zaten hassas durumda küçük bir ülke olan Portekiz'de finansal huzursuzluk ciddi sonuçlar doğurdu. Portekiz'de hayat standartları 25 Nisan 1974 devriminden 25 yıl sonra büyük ölçüde yükselmiş durumdaydı. 1990'larda verimlilik artmış, özel sektör yatırımları büyümüş, Ulusal Sağlık Hizmetleri bütünlük kazanmış ve kamusal eğitime erişimin genelleşmesi sağlanmıştı. 2000'lerin başında Portekiz, gelişmiş ülkeler arasında yeni doğan ölümlerinin en düşük düzeyde olduğu ülke olmanın yanı sıra, AB'de işsizlik oranının en düşük düzeyde olduğu ülkelerden de biriydi. Girişimci yeniliklerin yayılması pratikleri, üniversiteye giriş, lise mezuniyet oranı, yüksek ve düşük teknoloji ihracatı alanlarında Portekiz, avro bölgesinin çeperlerinde kalan komşularından çok daha iyi sonuçlar elde etmişti.

Ama 1990'ların başından itibaren bütün siyasal partilerin paylaştığı ekonomi politikalarının (daha açık bir deyişle, devletin finanse ettiği altyapı projelerinin, Expo 98 Dünya Fuarı, 2004 Avrupa Futbol Şampiyonası için yapılan stadyumlar ve yeni otoyolların) büyüme üzerinde pek az olumlu etkisi oldu. 2000'lerin ilk yarısında genişleme neredeyse durma noktasına gelmiş olsa da Portekiz 2007'ye geldiğinde ekonomik büyümeyi bir kez daha sağlamış, yeni iş imkânlarını arttırmayı becermişti. İşte bu ortamda küresel finansal krizin ilk işaretleri Eylül 2007'de Portekiz'i vurdu. O tarihlerde avro

bölgesindeki ipotekli konut kredisi krizinin etkileri avro açısından bir likidite krizi haline gelmiş, reel ekonomide kredilere erişimi baltalamaya başlamıştı. İşte tam bu sıralarda Avrupa Merkez Bankası, neredeyse dört yıl sürecek olan, parasal sisteme daha fazla sermaye enjekte etme politikasını başlattı.

Avrupa’da da yüksek faizli ipotekli konut kredisi balonunun patlaması finans sektörünün varlıklarını aşındırdı, finans kurumları açısından likidite sorunları doğurdu, böylece bir bankacılık krizine yol açtı. Borsalar çöktü, avro bölgesindeki ülkelerin varlıkları zarar gördü. Bazı ülkelerde bu durum, hükümetin bütçe denetimini sağlamakta ve borçlarını finanse etmekte zorluk çektiği, bağımsız bir borç krizinin doğduğu anlamına geliyordu. Ayrıca bu ülkelerin bazıları, güvenlik planlarının ya da garantilerin uygulanması sayesinde en fazla etkilenmiş bankaları çöküşten kurtarmıştı. 2008 sonbaharında İzlanda, üç büyük bankasının çökmesine ve kamulaştırılmasına tanık oldu. Portekiz’de bankalar arası likiditenin bulunmaması Banco Português de Negócios’un (BPN) çöküşüne yol açtı. Kasım 2008’de Portekiz hükümeti riskin yayılmasını önleme amacıyla BPN’yi kamulaştırdı ama bankacılık sektörüne güven sarsılmıştı bir kere. Portekiz’in yıllar içinde oluşmuş yapısal açıkları bir borç yükünü beraberinde getirdi, Portekiz hükümetinin iki ulusal bankayı (BPN ve Banco Privado Português, BPP) kurtarması bu sorunu ağırlaştırdı. Bu bankalar, ABD’de Madoff’un yaptıklarına çok benzer biçimde, yönetim kurullarının kötü yatırımları ve yolsuzlukları nedeniyle zarar biriktiriyorlardı.

Avrupa hükümetleri, 2008 ve 2011’de küresel ekonomik krize, bankalara yardım edip onları kurtarmanın yanı sıra özel sektörün talebindeki ani daralmayı tersine çevirmek amacıyla istikrar kazandırma ve canlandırmaya yönelik paketlere başvurarak karşılık verdi. Genişlemeye yönelik bu mali politikalar üretim ve istihdamda keskin bir gerileme olmasını engelledi ama hükümetlerin sırtına ağır borçlar yükledi. Bu süreçte, borçlular avro bölgesi ülkelerinin ulusal borçlarını ödeme becerilerini sorgulamaya başladı çünkü parasal bir birlik içinde olanlar para biriminin devalüe edilmesi yoluna başvuramayacaktı; Portekiz gibi borç yükü ağır, ihracat/ithalat oranı düşük ve ekonomik büyümesi yavaş avro ülkeleri için daha büyük hassasiyet yaratan bir koşuldu bu. Avro bölgesinin bir parçası olan Portekiz, düşük faizle para borçlanıp bunu hem yatırım hem tüketim için özel ve kamu sektörüne enjekte ederek sorunlarını idare edebiliyordu. Bu da daha fazla borç yükü doğuruyordu.

Portekiz, Yunanistan ve İrlanda’nın ardından uluslararası yardım talebinde bulunan üçüncü avro bölgesi ülkesi oldu. Portekiz’e yardım edilmesi avro bölgesinde genel bir borç krizi olmadığını, daha ziyade aralarında AB

üyeliği ve avro para birimi gibi ortak yönlerden daha fazla farklılık bulunan birkaç ülkede kriz yaşandığını gösterir. Portekiz’e yardım edilmesi, meselenin sadece bağımsız borçlarla ilgili olmadığını da işaret eder. Mesele küresel kumarhanede paranın nerede kazanılacağı, krupiyelerin (notlandırma kurumları) ve kumarbazların (finans piyasası yatırımcıları) ne kazanacağıyla ilgilidir. Avro bölgesinde yardım edilmiş üç ülkenin de tek bir para biriminin, düşük faizle büyük borçlara girmelerini mümkün kılacağı, böyle bir senaryonun orta ve uzun vadede sürdürülebilir olacağı inancıyla bu kumarı oynadığı açıktır. Ama Portekiz’de durum biraz daha tuhaftır çünkü bankacılık sisteminde temelde yaygın bir risk yoktu; siyasal sistem, ekonomik büyümeyi sağlıyor ve kamu sektöründe reformlar yapıyordu. Portekiz’in kamu borçları, İtalya ve Belçika gibi yardım edilmemiş ülkelerinkine nazaran daha azdı. Bütçe açığı birkaç Avrupa ülkesinin açıklarından düşüktü ve düzensiz de olsa geçen on yılda hükümetin yaptıkları sonucunda azaltılabiliyordu.

Peki neden Portekiz’e yardım edildi? Yunanistan ve İrlanda’da piyasaların etkilenebileceği korkularının yarattığı enformasyon çalkantısı, ayrıca ilerde kredi notlarının düşmesi olasılığı kendi kendini gerçekleştiren bir kehanet haline geldi, bir yandan da kısa vadeli satışlarla kâr elde etme açısından ilginç fırsatlar sunmaya başladı. Notlandırma kurumları, Portekiz’in faiz oranlarını ekonomik açıdan sürdürülebilir olmanın ötesinde yükselterek ülkeyi görünürdeki yegâne kısa vadeli seçeneğe yöneltti: AB-IMF yardımı. Portekiz’de finansal krizin ekonomik krize, ekonomik krizin siyasal krize dönüşürken izlediği yolun başından sonuna dek bu sırayla ilerlediği savunulabilir. Portekiz, avro bölgesindeki mevcut siyasal kurumların siyasal kırılğanlıkları nedeniyle, bu kurumlar krizle başa çıkmayı, farklı bir biçimde düşünmeyi, farklı yaklaşımlarla denemelere girişmeyi beceremedikleri için yardım isteme ihtiyacı duymuştu. Avrupa Birliği, hükümetleri ve Avrupa Merkez Bankası bu tutumuyla krizi siyasal alana itmiş, siyasal alanda kriz sokaklarda ve meydanlarda deneyimlenmiş, demokratik modernleşme kurumlarının baltanmasını beslemişti. Hükümetler ve AB bu süreç boyunca, notlandırma kurumları ya da ülke koalisyonları (örneğin Berlin-Paris eksenini) gibi yeni oyuncuların kendi iktidarlarını baltalamasına izin vermişlerdi. Avrupa Birliği yardım etmenin alternatifini olarak Portekiz’i destekleyebilir miydi? Muhtemelen evet. Avrupa Merkez Bankası, Portekiz bonoları satın alabilirdi; birkaç ay sonra İtalya ve İspanya aynı biçimde hedef alındığında böyle yapmış, Avrupa Merkez Bankası öncülüğündeki bu müdahale gelecekteki bir finansal yardımı engellemişti. Portekiz’e “kurtarma yardımı”, notlandırma kurumlarının ileri

sürdüğü, Avrupa Birliği'nin siyasal ve bankacılık kurumlarının önerdiği gelecek senaryolarının ekonomik iyileşme ve siyasal egemenliği nasıl baltaladığını gösterir.

Portekiz'e yapılan yardım, Avrupa Birliği'nde siyasal alanın kuralsız finans piyasalarına nasıl boyun eğdiğini de gösterir. Siyasalın finansala baskın çıkmasına geri dönüşün, mevcut kurumsal ortamda ulaşılması giderek güçleşen bir durum olduğunu da işaret eder. Bu durum insanların neden siyasalın üstünlük sahibi olabileceği, kendi bakış açılarına göre geleceklerini seçebilecekleri yerler arayarak kendilerine kamusal meydanlarda siperler edindiklerini de açıklar.

ABD'de ve Avrupa Birliği'nde yaşanan krizin hemen sonrasında dört katmanlı bir ekonominin doğmaya başladığı gözleniyor:

1. Nüfusun daha küçük bir kesimi, muhtemelen profesyonel sınıfın hâkim olduğu kesimi için düzeltmeler yapılmış bir enformasyonel kapitalist ekonomi. Yeni bir teknolojik ve örgütsel yenilik dalgası söz konusudur; enerji, nanoteknoloji ve biyoenformatik gibi alanlarda yeni ürünleri ve yeni süreçleri olan yeni bir ekonomi gelişmektedir. Gelgelelim risk sermayesi havuzu küçülmüş olduğundan, bu yeni yenilik dalgası nüfusun çoğunluğunun tüketimini artırma potansiyeline sahip değildir, dolayısıyla genel bir ekonomik iyileşmeyi engellemektedir.
2. Kriz halinde, istihdam ve talep yaratma becerisini mali kriz derinleştikçe yitiren bir kamusal ve yarı kamusal sektör.
3. Düşük vasıflı işler için yüksek istihdam potansiyeli sunan, verimliği düşük, gayriresmi ekonominin önemli bir bileşenini de barındıran, ayakta kalmaya odaklı, geleneksel ekonomi pratikleri.
4. Hayatın anlamına ilişkin farklı bir değerler kümesine dayanan, niteliklerini gözlemlerimizden hareketle bu kitapta incelemeye çalışacağımız alternatif (kâr için üretimi mutlaka dışlamayan) bir ekonomi sektörü.

Gerçekten de, insanlar istedikleri kadar tüketemiyorlarsa başka bir şeyde tatmin bulmaları gerekir. Ama değerlerini değiştirmedikleri; yani tüketimciliği aşmak ortak hedefinde birleşmiş yeni bir ekonomik kültür (aslında bir ekonomik kültürler çeşitlemesi) üretmedikleri sürece başka bir şeyden tatmin olmazlar. Yeni değerler bir boşluk ortamında doğmadığından, tüketimci olma-

yan bu kültür ancak tüm dünyadaki toplumlarda var olan, sıklıkla da yıkıcı bir hayat tarzı olarak gördükleri şeyi reddettikleri için mevcut ekonominin dışına çıkmış insanların başlattığı fiili toplumsal pratiklere dayanarak gelişebilir. Bu insanlar yeni hippiler [*neo-hippies*] değildirler. Her biçimdedirler, bazı örneklerde çok yenilikçi biçimler alırlar (örneğin Himmanen'in terminolojisini kullanırsak etik bilgisayar korsanları [*ethical hackers*] gibi). Ama kritik işaret, yeni ekonomi kültürünün, farklı bir hayat tarzı arayışındaki kültürel öncüler ile artık kendilerinden başka bir şeyi tüketme fırsatına sahip olmayan yönsüz eski tüketiciler kitlelerinin, iptal edilmiş kredi kartlarından başka kaybedecek bir şeyi olmayan insanların tarihsel birleşmesi sonucu doğabilecek olmasıdır.

Ne var ki, Kuzey Amerika ve Avrupa sahilleri dışında, dünyanın büyük bölümü krizde değildir, en azından şimdiye dek baskın ekonomileri sarsan tarzda bir küresel kapitalizm krizinde değildir. Yoksulluk, sömürü, doğal çevrenin bozulması, salgın hastalıklar, yaygın şiddet olayları ve belirsiz demokrasi, yükselmekte olan ekonomiler diye bilinen ülkelerde yaşayan insanların her gün payına düşen şeylerdir, bunu teslim etmek gerekir. Ne var ki, kimi zaman Çin'de olduğu gibi komünist bir partinin yönetimindeki çevre bölge kapitalizmi [*peripheral capitalism*] küresel ekonominin en dinamik bileşeni haline gelecek kadar büyüme halindedir, aslında geçmişte olduğundan çok daha büyük çapta yeni bir sermaye birikimi döngüsünü garanti altına almaktadır. Eski ve yeni kapitalist genişleme bölgeleri arasındaki ekonomik ve kültürel karşılıklı bağımlılık nedeniyle, bu krizi ve sonrasında yaşananları Asya, Latin Amerika ve Afrika'daki gelişmeleri değerlendirmeksizin anlayabilmek imkânsızdır. Kısacası, krizi “küresel olmayan bir küresel kapitalizm krizi” olarak analiz etmemiz, gerilemekte olan bölgeler ile yayılma bölgeleri arasındaki etkileşimleri dikkate almamız, küresel kapitalizmin bu asimetrik gelişiminin nedenleri ve sonuçlarına bakmamız gerekir. İşte bu nedenle, bu kitabın sonunda yer alan Latin Amerika ve Çin'in bakış açısından bu dinamiklerin analizi, yirmi birinci yüzyılda doğmakta olan dünyanın fiili sınırlarını yansıtan malzemeler ve varsayımlar sunacaktır.

Bu kitapta sunduğumuz disiplinlerarası, çok kültürlü analizin ana teması ekonominin (ve *bütün* ekonomilerin) kültür olduğudur: Ekonomi; üretim, tüketim, mal ve hizmetlerin mübadelesine içkin kültürel pratiklerdir. Viviana Zelizer'in (2011) kuvvetli bir dille savunduğu üzere kültür, ekonomiyi şekillendirir. Yaygın bir kriz söz konusu olduğunda, kültürel bir kriz, insan davranışının kılavuz ilkesi olarak belli değerlerin sürdürülemezliği söz konusu demektir (Aitken, 2007; Akerloff ve Schiller, 2010). Dolayısıyla ancak te-

mel bir kültürel değişim gerçekleştiğinde, yeni ekonomik örgütlenme biçimleri ve kurumlar doğar, ekonomik sistemin evriminin sürdürülebilirliğini sağlar (Nolan, 2009). Bizim varsayımımız, pekâlâ böyle bir tarihsel geçiş sürecinde olabileceğimiz yönündedir. Dolayısıyla bazı kültürel ve toplumsal biçimlerin krize nasıl yol açtığını inceleyen, bunun yanı sıra kriz sonrasında doğan farklı kültürlerin toplumsal üretkenliğini değerlendiren, çok sayıda bakış açısıyla kaleme alınmış bir dizi araştırmayı sunuyoruz. Nihayetinde hangi kültürlerin toplumsal pratiğe hâkim olacağı ortak kaderimizi belirleyecektir: Ya toplumsal bir çözüme ve şiddetli bir çatışma sürecine gireceğiz ya da insan örgütlenmesinin üstün bir biçimi olarak hayatın kullanım değerine dayalı yeni kültürlerin yükselişine tanıklık edeceğiz.

KAYNAKÇA

- Aitken, Richard, *Performing Capital: Towards a Cultural Economy of Popular and Global Finance*, Palgrave Macmillan, New York, 2007.
- Akerloff, George A. ve Shiller, Robert J., *Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy and why it Matters for Global Capitalism*, Princeton University Press, Princeton, 2010.
- Castells, Manuel, *The Economic Crisis and American Society*, Princeton University Press, Princeton, 1980.
- Castells, Manuel, *The Rise of Network Society*, Blackwell, Oxford, [1996] 2010 [Ağ Toplumunun Yükselişi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005].
- Coriat, Benjamin, Coutrot, Thomas ve Sterdyniak, Henri (der.), *20 ans d'aveuglement: L'Europe au bord du gouffre*, Éditions Les Liens qui Liberent, Paris, 2011.
- Engelen, Ewald vd., *After the Great Complacency: Financial Crisis and the Politics of Reform*, Oxford University Press, Oxford, 2011.
- Giddens, Anthony, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Polity Press, Cambridge, 1991 [Modernite ve Bireysel-Kimlik - Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum, Say, İstanbul, 2010].
- Hutton, Will ve Giddens, Anthony (der.), *On the Edge: Living with Global Capitalism*, Jonathan Cape, Londra, 2000.
- Judt, Tony, *Ill Fares the Land*, Penguin, New York, 2010 [Kötülük Kol Gezerken, Yapı Kredi, İstanbul, 2012].
- McDonald, L. G. ve Robinson, P., *Colossal Failure of Common Sense: The Incredible Story of the Collapse of Lehman Brothers*, Crown Business, New York, 2009.
- Markoff, John, *What the Dormouse Said: How the Sixties Counterculture Shaped the Personal Computer Industry*, Penguin, New York, 2006.
- Moran, Michael, *Business, Politics, and Society: An Anglo-American Comparison*, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- Nolan, Peter, *Crossroads: The End of Wild Capitalism and the Future of Humanity*, Marshall Cavendish, Londra, 2009.